

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Проаналізовано особливості викладання дисциплін циклу «Безпека життєдіяльності» за освітньо-професійною програмою підготовки фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах. Розглядаються практичні аспекти вивчення цих дисциплін у процесі професійної діяльності.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, охорона праці, практична підготовка, компетентність.

Постановка проблеми. Реалізація традиційної парадигми «знання-вміння-навички» не відповідає сучасним запитам суспільства і реальним вимогам ринку праці. Загальна причина кризи традиційної освітнянської парадигми викликана тим, що процес оновлення знань у високотехнологічних галузях відбувається за 5-7 років, а процес навчання триває 15 років. На додаток до цього наша освітня система в своїй основі була сформована ще в умовах планової економіки, нерозвинутої приватної власності, несформованого громадянського суспільства тощо. В результаті цього склалась парадоксальна ситуація, коли в умовах надлишку фахівців з вищою освітою в Україні відчувається гостра нестача кваліфікованих кадрів в економіці, навіть в умовах сучасної глибокої кризи.

Аналіз актуальних досліджень. Здійснене Світовим банком дослідження якості освіти випускників вищих навчальних закладів пострадянських країн (України, Росії, Білорусі) зафіксувало, що студенти показують дуже високі результати (9-10 балів) за критеріями «знання» і «розуміння» і доволі низькі – за критеріями «застосування знань на практиці», «аналіз», «синтез», «оцінювання» (1-2 бали) [8, с.89].

На відміну від орієнтованої на засвоєння знань традиційної освіти практико орієнтована – спрямована на набуття, крім знань, умінь і навичок, досвіду практичної діяльності. Оволодіння компетенціями неможливе без досвіду діяльності, тобто компетенції і діяльність нерозривно пов'язані між собою. Компетенції формуються в процесі діяльності й заради майбутньої професійної діяльності. В цих умовах процес навчання набуває нового спрямування – він перетворюється на процес набуття знань, умінь, навичок і досвіду діяльності з метою досягнення професійно і соціально значущих компетентностей. Таким чином, при компетентісно-професійному підході традиційна тріада «знання – вміння – навички» доповнюється новою дидактичною одиницею «досвід діяльності».

Аналіз застосування компетентісного підходу у професійній освіті міститься в ряді зарубіжних і вітчизняних досліджень (В.І. Байденко, Г.І. Ібрагімов, В.А. Кальнеї, А.М. Новіков, М.В. Пожарська, С.Є. Шишов, Н.М. Бібік, О.Я. Савченко, О.В. Овчарук та ін.). Більшість дослідників до сутнісних характеристик компетентності відносять: поглиблене знання предмету, постійне оновлення знань для усного вирішення професійних завдань. У понятті «компетентність» підкреслюються такі якості, як інтегративний і творчий характер, висока ефективність результату, орієнтована на практику освіта, формування мотивації самовдосконалення, академічна і трудова мобільність тощо.

Питанням компетентісного підходу до підготовки студентів з безпеки життєдіяльності, охорони праці присвячені роботи авторів (В. Биков, О. Бикова, Г. Гогіташвілі, Є. Желібо, В. Заплатинський, О. Запорожець, М. Ігнатівич, В. Лапін, А. Романчук, А. Русаловський, В. Худолей та ін.) [3, 4, 7].

Мета статті – аналіз програм викладання безпеки життєдіяльності та охорони праці на відповідність принципу безперервності освіти при формуванні професійної компетентності фахівців економічного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Вкрай повільне впровадження нових підходів з питань управління охороною праці в нашій країні пояснюється в першу чергу професійною та психологічною невідповідністю менеджерів усіх рівнів і фахівців служб охорони на підприємствах. Звідси впливає завдання по підвищенню професійної компетенції працівників саме таких категорій. А для цього потрібні принципово нові підходи до процесу навчання.

До числа необхідних вимог, яким повинна відповідати система навчання, належать такі: процес навчання має бути безперервним, знання працівників мають поповнюватися й оновлюватися в міру того, як вони застарівають чи їх обсяг змінюється з природних причин; під час організації процесів і визначення тематики (програм) навчання потрібно враховувати характер робіт, що виконуються (небезпечні – безпечні), професійний стаж роботи у відповідній галузі, інші особливості підприємств, тобто система навчання має бути гнучкою і будуватися на основі індивідуального підходу.

Сучасні принципи охорони праці: уникнення ризиків (профілактика), безпечні технології, оптимізація умов праці, співпраця роботодавців та працівників на рівних засадах, право участі в прийнятті рішень щодо власної роботи, право знати та принцип прозорості, безперервне вдосконалення та розвиток охорони праці поширилися сьогодні в країнах Європейського Союзу до пропаганди «добробуту на роботі», що означає моральний, фізичний та соціальний добробут, а не лише відсутність нещасних випадків та професійних захворювань. Значного зменшення виробничого травматизму і професійних захворювань цим країнам вдалось досягти завдяки впровадженню системи загального управління безпекою, коли відповідальність за створення безпечних умов праці повністю покладається на роботодавця будь-яким способом, який є для нього найбільш сприятливим і економічно вигідним, а не дотриманням жорстких обмежень об'ємів фінансування, визначених суперечливими законами і нормативними актами.

Укладши 16 червня 1994 р. Угоду про партнерство і співробітництво з Європейським Союзом, Україна взяла на себе зобов'язання щодо приведення національного законодавства у відповідність із законодавством ЄС. Нині до Державного реєстру нормативних актів з охорони праці внесено більше 1500 документів. Державна політика передбачає встановлення єдиних вимог з охорони праці для всіх підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності і видів діяльності, але в Україні витрати на охорону праці для бюджетних підприємств становлять не менше 0,2 відсотка від фонду оплати праці, а для інших – не менше 0,5 відсотка від суми реалізованої продукції [1]. Всупереч аксіомі про потенційну небезпеку будь-якої діяльності людини, за умовами командно-планової економіки в основу нормативної бази безпеки життєдіяльності (стандарти безпеки праці) було покладено методологію стовідсоткового захисту працівників. Більшість радянських ГОСТів залишаються чинними на території України разом з введеними в дію ДСТУ як на основі цих застарілих стандартів, так і міжнародних нормативних актів, в основу яких покладена методологія ризик-менеджменту. Певна неузгодженість цих нормативних документів викликає протиріччя і потребує додаткових пояснень щодо їх застосування, що ускладнює можливість їх застосування студентами і посадовими особами при організації самостійного і дистанційного навчання.

Починаючи з 1994 року в Україні розробляються Національні, галузеві, регіональні та виробничі програми покращення стану умов та безпеки праці на виробництві, в ході реалізації яких були закладені основи для удосконалення державної системи управління охороною праці, впровадження економічних методів управління, вирішення питань організаційного, наукового і нормативно-правового забезпечення робіт у сфері охорони праці, створена єдина автоматизована інформаційна система охорони праці тощо. За статистичними даними органів державного нагляду за

охороною праці з часів набуття Україною незалежності спостерігається стійка тенденція до зниження як загально-го, так зі смертельними наслідками, виробничого травматизму (з 2679 чол. у 1991 році до 857 чол. у 2008 році). Якщо у світі в середньому на 100 тис. працюючих щорічно припадає 6 нещасних випадків зі смертельними наслідками, то в Україні цей показник лише вдвічі вищий [2, с.14].

Всі ці статистично позитивні тенденції дали можливість МОН України при прийнятті і перегляді галузевих стандартів вищої освіти і їх складових – освітньо-професійних програм – відповідно скорочувати кількість навчальних годин з безпеки життєдіяльності та охорони праці або взагалі не передбачати вивчення цих дисциплін. Тому парадоксальним, на перший погляд, є не рішення МОН України, а рішення проти цього з боку Кабінету Міністрів України за активної підтримки Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду (Держнаглядохоронпраці). Адже кожному працюючому зрозуміло, що це зменшення кількості нещасних випадків пов'язане не стільки з реалізацією заходів з охорони праці, скільки з такими обставинами, як спад обсягів виробництва, зменшення чисельності працюючих, можливим приховуванням нещасних випадків від реєстрації, особливо на малих підприємствах. Показники виробничого травматизму по відношенню до кількості працюючих не враховують стан економіки країни. Сьогодні рівень виробничого смертельного травматизму в Україні на одиницю валового внутрішнього продукту (ВВП) в десятки разів перевищує відповідні показники в країнах ЄС. Якщо під час створення певної частки ВВП від смертельного нещасного випадку гине на виробництві один німець або француз, один швед або бельгєць, один англєць чи шотландець, то в Україні ці втрати склали б 17, 37 або 61 людину відповідно [3, с.16].

Основними причинами нещасних випадків в нашій країні є організаційні причини: порушення технологічного процесу, трудової та виробничої дисципліни, вимог безпеки при експлуатації транспортних засобів, незадовільне утримання і недоліки в організації робочих місць, незадовільна організація виконання робіт, невикористання засобів індивідуального захисту. Аналіз виробничого травматизму із смертельними наслідками свідчить, що майже 72% цих випадків сталося із організаційних причин, 19% – з технічних, 9% – з психофізіологічних. У 70 випадках із 100 причинами нещасного випадку є низький рівень необхідних знань і навичок з питань охорони праці та безпечного виконання робіт у працівників, низька кваліфікація посадових осіб при організації робіт.

Рівень смертності від нещасних випадків не виробничого характеру в Україні є втричі вищим, ніж у країнах ЄС: за роки незалежності від нещасних випадків загинуло майже 1,3 млн. громадян України, з них близько 1 млн. – працездатного віку [3, с. 16]. Згідно з оцінками вітчизняних експертів біля 2/3 основних виробничих фондів країни мають зношеність 60-70%, в найближчі 10 років в більшій своїй частині вони стануть непридатними. Обумовлено це тим, що критичного зносу досягне не лише обладнання, якому зараз 15-20 років, а й те, якому 10-14 років. В той же час за своїми потенційними можливостями Україна навіть разом з іноземними інвесторами не зможе здійснити необхідне оновлення виробничих фондів. Через що очікується загальне погіршення стану охорони праці. Отакий реальний стан речей.

Пріоритетним напрямком державної політики є створення системи збереження життя та здоров'я працівників в процесі трудової діяльності, мінімізації ризиків виникнення нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві. Вже понад 10 років тому МОН України були затверджені програми нормативних дисциплін «Основи охорони праці» (31.08.1997 р.), «Безпека життєдіяльності» (04.12.1998 р.) і «Охорона праці в галузі» (02.08.1999 р.), на основі яких вищі навчальні заклади розробляли програми цих навчальних дисциплін. Нормативними програмами передбачено лише засвоєння досить великого об'єму знань з безпеки життєдіяльності і охорони праці, який відповідає вимогам

кількох сотень нормативних документів, що діяли на момент затвердження цих програм. Автори цих програм не ставлять за мету набуття студентами практичних навичок створення економічно доцільного рівня безпеки праці на кожному підприємстві і робочому місці, як того вимагає сьогодні.

Мета вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності» – забезпечити відповідні сучасним вимогам знання студентів про загальні закономірності виникнення і розвитку небезпек, надзвичайних ситуацій, в першу чергу техногенного характеру, їх властивості, можливий вплив на життя і здоров'я людини та сформулювати необхідні в майбутній практичній діяльності спеціаліста уміння і навички для їх запобігання і ліквідації, захисту людей і довкілля. Програма складається з 14 тем і 198 питань. Вивчення дисципліни базується на засадах інтеграції теоретичних і практичних знань, отриманих студентами як в загальноосвітніх навчальних закладах, так і при вивченні загальноосвітніх дисциплін у вищих навчальних закладах, та набутому життєвому досвіді.

Метою дисципліни «Основи охорони праці» було визначено формування у майбутніх фахівців необхідного в їхній подальшій професійній діяльності рівня знань та умінь з правових і організаційних питань охорони праці, пожежної безпеки тощо, а також активної позиції щодо практичної реалізації принципу пріоритетності охорони здоров'я та життя працівників по відношенню до результатів виробничої діяльності. У програмі був наведений обов'язковий перелік 26 тем і 372 питань, які повинні бути розглянуті при підготовці молодших спеціалістів і бакалаврів. Навчання повинно проводитись після вивчення студентами основних професійно-орієнтованих дисциплін.

«Охорона праці в галузі» вивчається у вищих навчальних закладах з метою формування у майбутніх фахівців знань щодо стану і проблем охорони праці у галузі відповідно до напрямку підготовки, складових і функціонування системи управління охороною праці та шляхів, методів і засобів забезпечення умов виробничого середовища і безпеки праці в галузі згідно з чинними законодавчими та іншими нормативно-правовими актами. Програма складається з 12 тем і 72 питань.

В останній час, завдяки формальному підходу до вдосконалення організації навчальної діяльності у рамках Болонського процесу, у вищих навчальних закладах поширилась практика перетворення нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці у галузі» у «змістовні модулі» з невизначеним статусом і об'єднання їх у модульні дисципліни. Так наказом МОН України від 07.06.2006 р. № 444 в освітньо-професійній програмі для напрямку 0501 – «Економіка і підприємництво» було об'єднано три курси: «Охорона праці», «Безпека життєдіяльності» та «Цивільна оборона» на модульному принципі під єдиною назвою БЖД в обсязі 144 год./4 кред. Вивчення нормативної дисципліни «Охорона праці в галузі» нею взагалі не передбачено.

Завдяки включенню до змісту цієї програми розділу «Економічні аспекти охорони праці», який не був передбачений програмою нормативної дисципліни, студенти мають можливість у відповідності з сучасними вимогами ознайомитись з методологією ризик-менеджменту при створенні безпечних умов праці на виробництві. Але викладання питань охорони праці передбачено у циклі дисциплін гуманітарної підготовки у першому семестрі на I курсі, коли студенти не мають уявлення не тільки про організацію виробництва, але й про майбутню професію взагалі. Тому в економіку вже почали приходити фахівці з вищою освітою, які не мають відповідних професійних знань, умінь і навичок з питань охорони праці. А це – пряма загроза для національної безпеки [3, с.14].

Підписаним МОН України наказом «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» від 09.07.2009 р. № 642 для всіх спеціальностей передбачено вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності (безпека життєдіяльності, основи охорони праці)» в циклі нормативних дисциплін професійної та практичної підготовки в обсязі 2 кредитів ECTS. Тобто йдеться про наступне подвійне скорочення навчальних ресурсів на ви-

вчення питань безпеки і ігнорування вимог Закону «Про охорону праці» [1] та інших нормативно-правових актів.

Наказом МОН України «Про Концепцію організації підготовки магістрів в Україні» від 10.02.2010 р. № 99, з метою забезпечення якості вищої освіти та її інтеграції в європейське та світове освітнє співтовариство, пропонується встановити перелік нормативних дисциплін: (загальний термін вивчення яких в залежності від програми підготовки складає 864-1080 год./24-30 кр.): основи наукових досліджень та організація науки, історія науки, корпоративна соціальна відповідальність (у т.ч. окремим модулем «Охорона праці у галузі») – 72 год./2 кр. тощо. Наказ також визначає, що обсяг аудиторного навантаження для учасників магістерських програм не повинен перевищувати 10 год. на 1 кредит ECTS для денної форми навчання. Таким чином, на навчання з охорони праці у галузі цією концепцією виділено лише кілька годин.

Пропонується, на нашу думку, досить хибний шлях, коли набуття необхідних компетенцій з безпеки життєдіяльності, охорони праці фахівцями повинно відбуватись в основному під час практики і під час стажування (дублювання) перед початком здійснення фахової діяльності на виробництві. Насамперед тому, що система навчання на підприємствах будеться на основі сформованих традиційних форм і методів, що не враховують сучасні вимоги, яким повинні відповідати фахівці, до обов'язків яких входить організація навчання і безпечного виконання робіт, управління охороною праці, контроль за дотриманням нормативно-правових актів з охорони праці тощо [7, с.19].

Затверджене наказом МОН України «Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» від 08.04.93 р. № 93 із змінами, внесеними згідно з наказом МОН України від 20.12.94 р. № 351, передбачає безперервність та послідовність проведення практики при одержанні потрібного обсягу практичних знань і умінь відповідно до різних освітніх і кваліфікаційних рівнів. Залежно від конкретної спеціальності чи спеціалізації студентів практика може бути: навчальна, експлуатаційна, конструкторська, педагогічна, економічна, науково-дослідна та інші. На молодших курсах одним із завдань практики може бути оволодіння студентами робітничою професією з числа основних спеціальностей галузі, що відповідає фаху навчання. Заключною ланкою практичної підготовки є переддипломна практика.

Положенням також визначено, що керівники практики від вищого навчального закладу забезпечують перед від'їздом студентів на практику інструктаж з техніки безпеки, контролюють забезпечення нормальних умов праці і побуту студентів та проведення з ними обов'язкових інструктажів з охорони праці і техніки безпеки. Додатково вимоги по забезпеченню студентами умов безпечної роботи на кожному робочому місці на базах практики визначаються у договорі на проведення практики. Їм проводяться обов'язкові інструктажі з охорони праці у відповідності з поставленими перед ними практичними завданнями: вступний, первинний, повторний, позаплановий та цільовий. У разі потреби студентів необхідно навчити також безпечним методам праці. При цьому їх необхідно забезпечити спецодягом, запобіжними засобами, лікувально-профілактичним обслуговуванням за нормами, встановленими для штатних працівників. В свою чергу студенти повинні вивчити і дотримуватись правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії. Звіти по практиці студентів повинні мати розділи з питань охорони праці. Отже, в умовах скорочення навчального навантаження для викладачів кафедр охорони праці, основна відповідальність за якісну підготовку з охорони праці і безпечну організацію робіт студентів під час практики покладається на майстрів та інструкторів виробничого навчання, керівників виробничої практики та інших посадових осіб, які викладають питання охорони праці, безпечного введення робіт або проводять інструктажі з охорони праці зі студентами.

Типовим положенням про порядок проведення навчання та перевірки знань з питань охорони праці (далі – Типове положення) [6] визначено, що ці посадові особи, як і керівники, заступники керівників, головні спеціалісти, керівники основних виробничих та технічних служб, які безпосередньо пов'язані з організацією безпечного ведення

робіт, під час прийняття на роботу і періодичного, один раз на три роки, повинні проходити навчання з питань охорони праці. Це положення встановлює порядок навчання та перевірки знань з питань охорони праці посадових осіб та інших працівників у процесі трудової діяльності, а також учнів, курсантів, слухачів та студентів навчальних закладів під час трудового і професійного навчання. Воно спрямоване на реалізацію системи безперервного навчання з питань охорони праці посадових осіб та інших працівників, надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки у разі виникнення аварій. Типовим положенням також передбачено, що вивчення навчальних дисциплін «Основи охорони праці» та «Охорона праці в галузі» у вищих навчальних закладах проводиться за типовими навчальними планами і програмами, які затверджуються МОН України і Держгірпромнаглядом. Окремі питання (розділи) з охорони праці повинні входити до складу навчальних програм загальнотехнічних і спеціальних дисциплін. Але все це у вищих навчальних закладах, як ми з'ясували, вже далеко не так.

При вивченні перших восьми тем типової програми навчання з питань охорони праці для посадових осіб необхідно розглянути близько 300 питань, а кількість питань дев'ятої теми додатково визначається з урахуванням вимог нормативно-правових актів з охорони праці та промислової безпеки для конкретних напрямів економічної діяльності відповідного підприємства. При цьому теоретична частина дисципліни «Охорона праці» вивчається не менше 30 академічних годин, а під час перепідготовки та підвищення кваліфікації – не менше 15 годин або ж 2 хвилини на питання, під час професійної підготовки працівників до виконання робіт, які не належать до переліку робіт з підвищеною небезпечністю, теоретична частина вивчається в обсязі не менше 10 годин, а під час перепідготовки та підвищення кваліфікації – не менше 8 годин або ж 1 хвилина на питання. Таким чином, під час аудиторних занять можливо розглянути лише декілька десятків основних питань галузевого спрямування, а більшість із них повинні розглядатись під час самостійної підготовки.

При організації навчання з охорони праці посадових осіб необхідно враховувати, що тільки керівники об'єднань і підприємств чисельністю понад 1000 працівників, керівники та фахівці служб охорони праці цих підприємств, керівники та викладачі кафедр охорони праці вищих навчальних закладів проходять навчання у Головному навчально-методичному центрі Держнаглядохоронпраці, інші – у навчальних центрах або безпосередньо на підприємствах, що за відсутності вільного доступу до сучасних нормативно-правових документів і їх великої вартості як в паперовому, так і електронному вигляді, не гарантує належної якості підготовки.

Висновки. У сучасних умовах посилення інтеграційних процесів України з Європейським Союзом, впровадження європейської системи неперервної освіти розроблені освітньо-професійні програми не дозволяють сформулювати базові компетенції з організації безпечних умов праці у фахівців економічного спрямування.

Подальші дослідження повинні передбачати пошук оптимальних форм і методів навчально-виховного процесу по реалізації міжпредметних зв'язків і збільшенню практичної підготовки з охорони праці на основі сучасної нормативної бази, розробку спеціальних технологій на основі індивідуального підходу в межах кредитно-модульної системи формування професійної компетентності фахівців економічного спрямування.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про охорону праці», № 229-IV від 21.11.2002 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 2. – Ст. 10.
2. Жидецький В. Ц. Основи охорони праці: [підручник] / В.Ц. Жидецький. – Львів: Афіша, 2002. – 318 с.
3. Запорожець О. Як згортається навчання з питань охорони праці / О. Запорожець, А. Русаловський, О. Цибульник // Охорона праці. – 2009. – № 8. – С. 14–16.

4. Ігнатович М. В. Проблеми викладання курсу «Безпека життєдіяльності» студентам економічних спеціальностей / М.В. Ігнатович, В.Ю. Худолей // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 10. – С. 42–43.
5. Дем'яненко Н. М. Концепція компетентісно-професійного підходу в підготовці викладача вищого навчального закладу / Н.М. Дем'яненко // Реалізація європейського досвіду компетентісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару. – К.: Педагогічна думка, 2009. – С. 322–331.
6. Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою. Наказ Державного комітету з нагляду за охороною праці від 26.01.2005 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0231-05>.
7. Романчук А. Кого, чого і як навчати в охороні праці? / А. Романчук // Охорона праці. – 2009. – № 5. – С. 20–22.
8. Ялалов Ф. Деятельностно-компетентностный подход к практико-ориентированному образованию / Ф. Ялалов // Высшее образование в России. – 2008. – №1. – С. 89–93.

The features of teaching of disciplines of cycle are analyzed «Safety of vital functions» after educationally professional by the program of preparation of specialists of economic direction in higher educational establishments. The practical aspects of study of these disciplines are examined in the process of professional activity.

Key words: safety of vital functions, industrial safety, professional education and training, competence.

Отримано: 30.05.2010

УДК 371.21

Б. Г. Кременський

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

РОЛЬ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ПОТРЕБИ І ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ У РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ, ЩО ВИВЧАЄ ФІЗИКУ

Розглянуто зміст пізнавальної потреби і пізнавального інтересу та їх співвідношення. Визначено ряд аспектів розвитку здібностей, пов'язаних з пізнавальними потребами та інтересами обдарованої молоді, що вивчає фізику.

Ключові слова: пізнавальна потреба, пізнавальний інтерес, обдарована молодь, навчання фізики, розвиток здібностей.

Фізика є наукою, що вивчає найбільш загальні закономірності явищ природи, властивості і будову матерії, закони розвитку та перетворення (руху) матерії, відповідно знання фізики дозволяють людині з користю для себе свідомо використовувати та перетворювати оточуючий матеріальний світ. Отже, фізичні знання є об'єктивно необхідними і корисними. Фізика, як наука експериментальна, є нерозривно пов'язаною з природою, фізичні знання є узгодженими і парадоксальними водночас, а вивчення фізики виглядає зовнішньо привабливим, а значить цікавим, оскільки торкається найбільш важливих аспектів стосунків людини і природи. Бажання людини пізнати оточуючий світ, перетворити його, поліпшити умови свого існування зумовили виникнення пізнавальної потреби, пізнавального інтересу, а набуті знання та вміння за певних умов набували статусу духовних цінностей, оскільки дозволяли окремим особистостям або спільноті, суспільству, що володіли знаннями не лише виживати, але й розвиватися за рахунок правильного використання набутих знань. Фактично матеріальні умови існування людства, пов'язані з розвитком фізичних знань, зумовили виникнення та розвиток особистісних утворень духовного рівня – пізнавальної потреби, пізнавального інтересу, а також цінностей, як інтелектуальних надбань, результату процесу пізнання.

Потреби, інтереси, цінності є потужними стимулами людської діяльності. Зазначені поняття є близькими і разом з тим не тотожними фундаментальними поняттями.

“Потреба – у самому загальному значенні цього слова – істотна ланка у системі відносин будь-якого діючого суб'єкта, це певна нужда суб'єкта у деякій сукупності зовнішніх умов його існування, вибагливість до зовнішніх обставин, що впливає з його сутнісних властивостей, природи” [4, с.12]. З точки зору навчання фізики, порівняно з потребами фізіологічного характеру, нас істотно більше цікавлять потреби соціальні, визначальною рисою яких також є внутрішнє (суб'єктивне) походження, зумовлене природною спрямованістю особистості.

Інтерес являє собою поєднання прояву внутрішньої сутності суб'єкта і відображення об'єктивного світу, сукупності матеріальних і духовних цінностей культури людства у свідомості суб'єкта [15, с.7]. Іншими словами інтерес людини – це також сууго особистісне утворення, але на відміну від потреби, інтерес виникає під впливом суспільних обставин.

Цінності, як об'єкт різноманітних людських стремлень та бажань, виникають (формується) у процесі людської діяльності, а критерії їх оцінки закріплюються у суспільній свідомості та культурі [15, с.9].

Пізнавальний інтерес, як глибоко особистісне утворення, є тісно пов'язаним з пізнавальною потребою, що зумовлює існування у наукових дослідженнях певної тенденції до їх ототожнення. Зокрема, така точка зору прослідковується у працях В.М. Мясничева [8], Ю.В. Шарова [12] та деяких інших послідовників.

Водночас С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, Б.Г. Анан'єв, А.Г. Ковальов та інші дослідники послідовно обґрунтовують доцільність пошуку специфічних відмінностей між поняттями пізнавальної потреби та інтересу. “Спроба звести інтерес до потреб, визначаючи його виключно як усвідомлену потребу, – безпідставна”, стверджує С.Л. Рубінштейн [9]. На його думку, інтерес характеризує спрямованість думок, а потреба визначає бажання. Б.М. Теплов вважав потреби первинними по відношенню до інтересів. Інтереси виникають на основі і з урахуванням існуючих потреб. “Потреби є вихідними, але не єдиними і не основними мотивами людської діяльності. На основі потреб у процесі суспільного життя розвиваються почуття людини, зокрема її громадянські почуття, створюються її інтереси, складаються погляди та переконання І почуття, і інтереси, і переконання, і світогляд людини, стаючи джерелом дієвих бажань, виступають як мотиви її діяльності” [10].

Розглядаючи співвідношення потреб та інтересів, не заперечуючи погляди Б.М. Теплового, В.Г. Іванов зазначав, що “інтерес народжується з потреби Але коли мова йде про розвиток індивідуума, то виникнення ... нових для даного індивіда потреб виявляється нерозривно пов'язаним з розвитком інтересу” [5, с.69]. Зокрема своїми дослідженнями В.Г. Іванов доводить можливість перетворення пізнавального інтересу в духовну потребу на прикладі розвитку духовної потреби на основі пізнавального інтересу молоді людини до фізики. “Сутність динамічного зв'язку потреби та інтересів полягає у тому, що інтерес виникає за наявності суспільної необхідності у тому або іншому виді діяльності, опосередкований у кожному випадку своєрідністю відносин особистості і на певному шаблі свого розвитку може призвести до виникнення нової потреби індивіда” [5, с.70].

Щодо осмислення співвідношення потреб і цінностей дуже цікавою і змістовною є думка філософа В.П. Тугаринова, який вважає, що потреба ще не є цінністю. Водночас потреба є відповідною точкою формування інтересу. Поняття інтересу застосовується переважно в сфері суспільних або духовних потреб. Відповідно метою навчання і виховання повинен стати розвиток інтересів особистості, як цінностей, що сприяють розвитку молоді людини в цілому, зокрема розвитку її здібностей [11].